

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

С.М. Алфьоров

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГАРАНТІЙ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Проаналізовано основні ознаки гарантій державного ладу України. Розкрито гарантування державного ладу як процесу, що забезпечує безперешкодне та ефективне функціонування як всього державного механізму, так і держави в цілому.

***Ключові слова:** адекватність, гарантія державного ладу України, детермінованість, ефективність, матеріальність, нормативність, процесуальність, системність, цілеспрямованість.*

Проанализированы основные признаки гарантий государственного строя Украины. Раскрывается гарантирование государственного строя как процесса, обеспечивающего беспрепятственное и эффективное функционирование как всего государственного механизма, так и государства в целом.

***Ключевые слова:** адекватность, гарантия государственного строя Украины, детерминированность, эффективность, материальность, нормативность, процессуальность, системность, целеустремленность.*

Main signs of the guarantees of the state structure of Ukraine are analyzed in the article. Guaranteeing of the state structure as the process that ensures free and effective functioning of the all state mechanism as well as the state at large is revealed.

***Keywords:** adequacy, guaranty of the state structure of Ukraine, determinism, effectiveness, materiality, standardization, procedure, system, purposefulness.*

Постановка проблеми. Становлення сучасного державного ладу зумовлює необхідність наукового пошуку у сфері гарантування з метою забезпечення його адекватності реаліям та перспективам суспільно-політичного розвитку.

Тематична актуалізація викликана тим, що формування в Україні правової держави та громадянського суспільства безпосередньо пов'язано з проблемою створення системи ефективних гарантій державного ладу, вирішення якої базується на розробці та застосуванні дієвих умов, прийомів та механізмів їх реалізації в суспільних відносинах.

Створення незалежної, правової, соціальної держави із демократичним державним ладом є першочерговим завданням на шляху до стабільності, а наявність ефективних гарантій є обов'язковою умовою її існування.

Гарантування державного ладу не є простою випадковістю, а постає як складний політико-правовий інститут, існування якого зумовлюється логікою державного і суспільного розвитку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемі гарантування державного ладу в науковій літературі приділяється недостатньо уваги. Останнім часом науковці звертались здебільшого до загальної проблеми українського державотворення, не поділяючи її на складові, розглядали більше атрибутику держави, а не її організацію. Дослідження окремих теоретичних аспектів державного ладу та елементів системи його гарантій здійснювали вітчизняні та зарубіжні вчені: Н. Боброва, М. Вітрук, В. Журавський, Т. Заворотченко, А. Колодій, С. Комаров, В. Копейчиков, В. Корельський, В. Котюк, О. Лукашева, І. Магновський, М. Марченко, О. Міцкевич, Л. Наливайко, П. Недбайло, М. Орзіх, В. Перевалов, В. Погорілко, М. Ставнійчук, Є. Супрунюк, В. Тацій, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко, Ю. Шимін та ін. Як правило, в цих роботах предметом дослідження є окремі сторони цієї тематики, тому існує необхідність більш ґрунтовного її дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання про гарантії виникає кожного разу, коли відбувається перехід від належного до існуючого. Гарантії в усіх випадках є проблемою реальності правового явища. Гарантії – одне з головних питань проблеми правильного застосування правових норм, забезпечення законності та багатьох інших процесів правової дійсності.

Аналіз основних ознак, притаманних гарантіям державного ладу України, є основою наукового пошуку в цій сфері.

1. *Нормативність.* Гарантії державного ладу перш за все закріплені в Конституції та законодавстві України. Роль Конституції і законів України в гарантуванні державного ладу визнається багатьма дослідниками [1, с. 18, 24-26; 2, с. 104-105; 3, с. 86]. Більше того, у низці праць вказується на те, що Конституція як нормативно-правовий акт вищої юридичної сили є не лише гарантією стабільності державного ладу, а й взагалі умовою його існування [4, с. 95]. Згідно зі ст. 8 Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативні ак-

ти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй. Закріплення в Конституції цієї ієрархії нормативних актів є, зрештою, закріпленням ієрархії інститутів як конституційного ладу взагалі, так і державного зокрема, а саме його системності і тим самим стабільності [5, с. 33].

2. *Системність*. Безумовно, саме вживання поняття “система” означає взаємопов’язаність усіх складових елементів, які її утворюють. Не є винятком і гарантії державного ладу, які складають певну систему, що має свою внутрішню ієрархію та диференціацію. Системність гарантій державного ладу зумовлюється насамперед принципом системності права. Системність права, у свою чергу, є проявом суспільних процесів. Системність права в дії є взаємогарантованістю його окремих елементів, коли від окремої ланки залежить ефективність усього ланцюга гарантування, адже взаємозв’язок явищ допомагає більш глибоко зрозуміти їх сутність.

Система гарантій державного ладу здатна варіюватись (наприклад, коло суб’єктів – гарантів державного ладу може звужуватись або розширюватись). Однак наявність цих гарантій є обов’язковим наслідком існування та формування державного ладу певного типу.

Система гарантій державного ладу – як загальних, так і спеціальних (юридичних) – не є вичерпною. Вона може та повинна бути розширена, набуваючи більшої дієвості, чіткості та цілеспрямованості, надійно захищаючи демократичні підвалини держави і суспільства.

У разі відсутності або недосконалості системи гарантій державного ладу втрачається можливість розглядати його як структурно і функціонально єдине політико-правове явище.

3. *Цілеспрямованість*. Основою поняття “гарантії” є перш за все забезпечення будь-яких відносин процесу. Ця ознака дозволяє виокремити це правове явище від інших, таких як суб’єктивне право, юридичний обов’язок, виділити його до самостійної категорії; якщо правове явище не забезпечує досягнення мети, яку в ньому закладено, воно не може вважатись гарантією [6, с. 10]. До того ж слід зазначити, що як самостійне явище, безвідносно до певного об’єкта, гарантія існувати не може, оскільки процес забезпечення завжди передбачає наявність об’єкта.

Мета гарантій державного ладу – безперешкодне й ефективне здійснення діяльності держави та її органів, відповідна трансформація і розвиток її устрою та будівництва. У природі цих гарантій немає такої якості, яка, наприклад, самостійно могла б реалізовувати діяльність органів державної влади як суб’єктів державного ладу або містила б можливість такої реалізації. Суб’єктивне право або юридичний обов’язок реалізуються поведінкою певних осіб. Гарантії ж визначають спосіб реалізації, який полягає в суб’єктивному праві, можливості і порядку реалізації правових норм, які б забезпечували стабіль-

ність державного ладу як соціального інституту. Ось чому гарантії необхідні для безперешкодної та ефективної діяльності органів державної влади, тому що від них залежить кінцевий результат – успішний розвиток та стабільне функціонування української держави.

4. *Процесуальність*. Реалізація закладеної в гарантіях мети передбачає наявність процедурно-процесуальних дій, без яких неможливе досягнення позитивного результату. Гарантії державного ладу здебільшого визначаються поведінкою, діяльністю відповідних суб'єктів. Тому при визначенні гарантій державного ладу насамперед необхідно виходити з того, що вони в будь-якому разі своїм предметом мають діяльність відповідних суб'єктів. До суб'єктів, які забезпечують стає функціонування та розвиток державного ладу, слід віднести такі: Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, громадян України, державні підприємства, установи, організації тощо. Їхня діяльність спрямована на гарантування державного ладу.

5. *Матеріальність*. Ця ознака характеризується тим, що гарантії державного ладу містяться і закріплені в нормах права, втілюються в актах правозастосування. Обов'язковою передумовою можливої і належної поведінки осіб, які здійснюють владні повноваження, слугують правові акти, що визначають умови, за наявності яких певні особи набувають конкретного суб'єктивного права і несуть відповідний юридичний обов'язок.

Державний лад України відображає нові якісні характеристики розбудови української держави і функціонує на принципово нових (ніж раніше) ідейно-теоретичних основах. Норми, що регламентують інститут державного ладу, повинні ефективно реалізовуватися у соціальній дійсності, у фактичних суспільних відносинах. У цьому аспекті важливим є розуміння змісту категорій дійсності і можливості у праві, які були досліджені Д. Керимовим [7]. Необхідно розмежувати існування правових норм від їхньої дії. У зв'язку з цим уявляється, що під дійсністю норм, які регламентують засади державного ладу, слід розуміти лише ту сукупність (систему) норм, які, виражаючи потреби суспільного життя, фактично діють, реалізуються, певним чином регламентують відповідні суспільні відносини. Адже не всі існуючі правові норми реалізуються. Характеризуючи державний лад, слід акцентувати увагу на тому, що правова можливість є лише потенційною частиною соціальної дійсності. Однак правова можливість нерозривно й органічно пов'язана з соціальною дійсністю, є її якістю, стороною, моментом розвитку. Вона характеризує стан цієї дійсності з урахуванням її руху і змін, є "певною ланкою" між існуючою дійсністю та її майбутнім станом [8]. Хоча слід зауважити, що з точки зору вищезазначених категорій право може розглядатись як дійсність, оскі-

льки воно є вже існуючим, об'єктивним і виступає можливістю до того часу, поки воно не реалізується у практичній регламентації певних суспільних відносин.

Подібна конкретизація дозволяє розуміти процес перетворення правової можливості у дійсність, керувати ним з метою розбудови оптимального та найбільш ефективного державного ладу. Ігнорування цих положень негативно впливає не тільки на соціальну ефективність Конституції, але й на процес нормореалізації в цілому. Для цього необхідним є механізм гарантування державного ладу.

При аналізі категорії правової можливості слід відрізнити два взаємопов'язані аспекти: можливість створення того чи іншого правового акта (чи правової норми) і можливість того чи іншого варіанта, шляху, методу його практичної реалізації. У цьому виявляється процес перетворення правової можливості у правову дійсність. Тому діяльність осіб, які беруть безпосередню участь у створенні правових норм, що повинні здійснювати гарантування державного ладу в Україні, має першочергове значення.

6. *Постійний характер дії гарантій та детермінованість повноважень суб'єктів – гарантів державного ладу.* Тобто наявність дій чи подій, з якими норми права пов'язують настання юридичних наслідків, вказує на період дії гарантій, а згідно з конституційним принципом організації і діяльності суб'єктів державної влади маємо чітку детермінованість їх повноважень. Наприклад, у діяльності такого суб'єкта державного ладу, як Верховна Рада України, функціонування механізму гарантій починається після настання юридичних фактів, які визначають умови набуття депутатських повноважень, і закінчуються припиненням повноважень депутата, тобто закінченням тих чи інших подій та дій (сесії, засідання комітету та ін.) або досягненням мети, яка закладена в нормі права про можливу чи належну поведінку депутата тощо.

Гуманітарна детермінованість державного ладу виявляється в національній, економічній, соціальній, культурній і екологічній політиці держави, яка закріплена у Конституції. Пов'язаність держави основними правами в контексті ст. 3 Основного Закону визначає правові форми діяльності публічно-владних структур. На цій методологічній основі необхідно розглядати систему організаційно-процедурних засад державного ладу в контексті його основних принципів: правової держави (ст. 1), пов'язаності держави з основними правами і свободами (ст. 3).

7. *Ефективність.* Слід підкреслити, що ефективність правового явища традиційно визначається як співвідношення між фактичним результатом дії правових норм і тими соціальними цілями, для досягнення яких ці норми були прийняті [9, с. 124-126]. Сфера, яка є предметом дослідження, є сферою найбільш складних критеріїв виміру ефективності, їх дифузії, системної дії та протидії. Вона практично не піддається будь-яким одномірним вимірам, наприклад, кількісним по-

казникам економічної чи організаційно-юридичної ефективності. Тут складно застосувати методи конкретної соціології разом із усіма критеріями її вимірів.

Як наслідок, можна говорити про складність критеріїв і умов виміру ефективності такого суб'єкта, наприклад, як держава. Тому в літературі звертається увага на те, що юридичною наукою досягнуто більш значні результати у встановленні чинників і умов, що визначають підвищення ролі права, ніж у дослідженні самого цього процесу (його інтенсивності, темпів, обсягу тощо).

Інша особливість ефективності гарантій державного ладу полягає в тому, що вона завжди має політичну сторону, пов'язану із розвитком демократії, розбудовою правової держави, у зв'язку з чим вона підлягає оцінці не менше, ніж досягнення результатів в економічній сфері. Але саме в політичній сфері, яка вимагає оцінки з точки зору ефективності, не існує безпосередніх кількісних критеріїв (у складних процесах безпосереднього народовладдя підлягають кількісним вимірам лише окремі їх складові). Тому сьогодні важливим є вироблення загальних підходів у вирішенні цієї проблеми, особливо в сучасних кризових умовах, коли державно-правова практика, правосвідомість, правова культура, конкретно-соціологічні дослідження свідчать про значне зниження ефективності функціонування держави та її інститутів.

Вважаємо, що за умов відсутності чітких критеріїв оцінки ефективності гарантій державного ладу будь-які кількісні дані про державно-політичні процеси є одночасно їх якісною і причинно-наслідковою характеристикою. У свою чергу, методика одержання, обробки й використання цієї інформації повинна постійно вдосконалюватись.

Показниками ефективності гарантій державного ладу є як якісний стан норм Конституції, так і механізм забезпечення їх реалізації в соціальній дійсності.

До якісних характеристик правових норм, що виступають показниками ефективності, у літературі відносять ступінь їх досконалості і спроможність впливати на розвиток суспільних відносин у необхідному напрямі [11, с. 34]. Важливим показником ефективності є зумовленість цього інституту соціальними потребами суспільного розвитку. Показниками ефективності механізму забезпечення є ступінь досягнення ефекту при реалізації "достатньо ефективної" правової норми. Вимоги норм мають бути науково обґрунтованими та реальними для виконання, оскільки саме науковість правових норм дозволяє більш повно передбачити можливі результати їх дії, створити оптимальну систему їх гарантій.

З іншого боку, реальність, відповідність нормативно закріпленого державного ладу стану розвитку держави і суспільства є однією з основних гарантій ефективності самого державного ладу.

Можна стверджувати, що аналіз причин позитивних і негативних тенденцій державно-політичних процесів є необхідним, тому що прийняття правильного рішення у сфері подальшої розбудови державного ладу передбачає знання закономірностей його формування і розвитку. Отже, критерії ефективності досліджуваних нами процесів неоднозначні, складні, мають комплексний і багаторівневий характер.

8. *Адекватність гарантій* (зорієнтованість на реальний рівень розвитку суспільних відносин). Гарантованими можуть бути норми, які відповідають рівню розвитку суспільних відносин, узгоджуються з системою права.

На реалізацію норм, що гарантують державний лад, впливає специфіка їх юридичної природи. Вони є важливою складовою Конституції, мають високий рівень нормативних узагальнень, особливий зміст і в концентрованому вигляді закріплюють основні положення щодо організації і функціонування держави та її інститутів. Інститут державного ладу складається значною мірою з правових принципів, норм-цілей, норм-завдань, які мають перспективний характер. Але ефективність дії Конституції пов'язана з тим, що її норми повинні виражати закономірності розвитку суспільних відносин у цій сфері, бо жодні гарантії не забезпечать її ефективність та стабільність, тому що держава і суспільство не можуть гарантувати норми, що не відповідають їх природі. З іншого боку, самі гарантії повинні бути адекватними, тобто зорієнтованими не на ідеальну модель, а на реальність. Саме такий баланс у механізмі гарантування призведе до стабільності та ефективності державного ладу. У зв'язку з цим певну наукову цінність має теорія соціального гомеостазису, що передбачає підтримку такої внутрішньої рівноваги правової системи, яка б забезпечувала відповідність приписів норм права рівню розвитку суспільних відносин [12].

Єдність виділених ознак характеризує механізм гарантування державного ладу, який забезпечує безперешкодне та ефективне функціонування як всього державного механізму, так і держави в цілому.

Висновки. На підставі проведеного аналізу гарантій державного ладу України можна дійти таких висновків:

- актуалізація забезпечення стабільності та ефективності державного ладу зумовлена тим, що не всі норми, які гарантують державний лад, реалізовані й отримали втілення у фактичних суспільних відносинах. Така ситуація пояснюється кризою перехідних процесів, які відбуваються не тільки у правовій сфері, але й у сфері економіки, політики, культури, соціального життя. Перехідний період у правовій сфері є досить тривалим процесом нестабільності, незавершеності, незбалансованості, який характеризується нестійким характером альтернатив та варіантів розвитку;

- призначення гарантій державного ладу полягає в тому, щоб створити найбільш сприятливі умови для функціонування його інститутів,

щоб демократична форма державного ладу не тільки конституційно проголошувалась “де-юре”, але й безперешкодно, ефективно та послідовно впроваджувалась у життя “де-факто”, тобто від передбачуваної в законі можливості перетворювалася б у реальну дійсність. Отже, ефективна система гарантій державного ладу є визнаним мірилом його реальності;

- у системному розумінні функція гарантій державного ладу – це певне відношення залежності однієї складової механізму гарантування від іншої.

Бібліографічні посилання

1. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика: Монограф. / Відп. ред. В.Ф. Погорілко. – К., 2003.
2. *Фрицький О.Ф.* Конституційне право України: Підруч. – К., 2002.
3. *Шимін Ю.В.* Система гарантій конституційного ладу: актуальні питання теорії і практики // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 11. – С. 86-96.
4. *Погорілко В.Ф.* Основи конституційного ладу України. – К., 1997.
5. *Просвірнин Ю.Г.* Гарантии депутатской деятельности в развитом социалистическом обществе. – Воронеж, 1982.
6. *Скобелкин В.Н.* Юридические гарантии трудовых прав рабочих и служащих. – М., 1969.
7. *Керимов Д.А.* Категории действительности и возможности в праве // Советское государство и право. – 1968. – № 8. – С. 13-21.
8. *Наливайко Л.Р.* Державний лад України: теоретико-правова модель: Монограф. – Харків, 2009.
9. *Боброва Н.А., Зражевская Т.Д.* Ответственность в системе гарантий конституционных норм (государственно-правовые аспекты). – Воронеж, 1985.
10. *Федосова В.А.* Эффективность действия норм советского государственного права. – Воронеж, 1984.
11. *Фаткуллин Ф.Н., Чулюкин Л.Д.* Социальная ценность и эффективность правовой нормы. – Казань, 1977.
12. *Наливайко Л.Р.* Ознаки гарантій державного ладу України // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2009. – № 1. – С. 12-16.

Надійшла до редакції 13.07.2011

В.М. Бесчастний

доктор наук з державного управління, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

УДК 351.74

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ КАДРІВ ДЛЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Статтю присвячено особливостям впровадження інноваційних технологій в навчальний процес вищих навчальних закладів системи МВС України, розглянуто їх важливість. У статті аналізуються інноваційні технології навчання, які використовуються у навчальному процесі Донецького юридичного інституту.

Ключові слова: *інноваційні технології навчання, інформаційні технології навчання, дистанційне навчання.*